

ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз норми нової редакції Цивільного процесуального кодексу України щодо процесуального представництва, порівняння положень щодо процесуального представництва в різних видах судочинства, зокрема з господарським та адміністративним. Розглянуто генезис цього інституту в цивільному процесі. Стисло проаналізовано види представництва. Основну увагу приділено можливості застосування процесуального представництва в різних видах провадження (наказному, позовному і окремому) та в різних категоріях справ.

Ключові слова: провадження, процесуальне представництво, представництво в суді, цивільне судочинство, самопредставництво, законне представництво, договірне представництво.

15 грудня 2017 р. набули чинності одночасно нові редакції трьох процесуальних кодексів України – Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України 2017 р.), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Багато інститутів судочинства зазнали в них істотних змін. Не став винятком інститут процесуального представництва, який без перебільшення є одним із ключових у цивільному судочинстві. Зміни щодо інституту представництва в суді спричинені, передусім, істотними змінами в Конституції України в частині правосуддя.

Зміни щодо представництва в суді, закріплені Конституцією України, торкнулися не лише цивільного судочинства, а й інших видів судочинства – господарського і адміністративного. Норми в трьох процесуальних кодексах щодо процесуального представництва (ст. 58–64 ЦПК України [1], ст. 56–61 ГПК України [2] та ст. 55–60 КАС України [3]) сформульовані майже ідентично. На нашу думку, такий підхід є виправданим, оскільки це дасть змогу формування єдиних підходів щодо застосування відповідних положень кодексів щодо представництва в суді. І в цілому можна стверджувати, що інститут процесуального представництва має міжгалузевий характер. Таку ж думку висловлює М. П. Курило [4].

Варто вказати, що проблемам інституту представництва в суді, зокрема цивільному процесі, приділялась увага в юридичній літературі, зокрема в працях М. Й. Штефана, В. В. Комарова, Л. Ю. Міхеєва, М. К. Треушнікова, С. Я. Фурса та ін. Але все ж таки ґрунтовних наукових розробок

з цієї тематики за роки незалежності України, на нашу думку, не так і багато. Серед захищених дисертацій з дослідження інституту представництва в суді в різних видах судочинства можна назвати такі роботи: І. А. Павлуник «Представництво в цивільному процесі України» (2002), С. А. Чванкін «Добровільне представництво у цивільному процесі України» (2005), Г. З. Лазько «Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі» (2006), В. С. Заяць «Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі» (2011), Д. В. Іванчулинець «Законне представництво у цивільному процесі» (2012), Л. Д. Будзан «Представництво в адміністративному судочинстві України» (2013), О. В. Розсильна «Представництво в господарському процесі України» (2015), О. Ю. Русин «Судове представництво в цивільному судочинстві України» (2017).

Як відомо, інститут представництва виник ще у Стародавньому Римі і пройшов довгий шлях свого розвитку і становлення. В останній період інститут представництва в суді був закріплений як у Цивільному процесуальному кодексі УРСР (далі – ЦПК УРСР 1963 р.) (ст. 110–117) [5], так і, безумовно, у Цивільному процесуальному кодексі України 2004 року (далі – ЦПК України 2004 р.) (ст. 110–117) [6].

На відміну від зазначених вище кодексів, представник у ЦПК України 2017 р. вперше виведений зі складу осіб, що беруть участь у справі або, як тепер їх названо, «учасників справи», але входить до числа «учасників судового процесу». І такий підхід нам видається правильним, оскільки представник не є тією особою, щодо якої вирішується справа, а лише бере участь у судовому процесі.

Поняття «представництво в суді», «процесуальне представництво» або «судове представництво». Одразу варто вказати, що ЦПК України 2017 р. містить лише термін «представництво». У вітчизняній юридичній літературі вживаються різні терміни: «представництво в суді», «процесуальне представництво» або «судове представництво». І, якщо проаналізувати більшість праць із цього питання¹, то, на нашу думку, можна стверджувати, що їх вживають як тотожні поняття. Вважаю, що варто вживати як узагальнювальний для всіх видів судочинства термін «процесуальне представництво», оскільки таким чином відображається сутність цього поняття, а саме захист інтересів клієнта під час розгляду справи в суді. Крім того, така ознака відрізняє це представництво від цивільного представництва або ще так званого «непроцесуального представництва» (представництво інтересів у різних державних органах) [7, с. 82].

Крім того, порівняно з попередніми редакціями цивільних процесуальних кодексів, ЦПК України 2017 р. також не закріплює визначення цього поняття. Немає визначення «представництва» і в ГПК України та КАС України.

На сьогодні також немає нових позицій у літературі стосовно розуміння терміна «процесуальне представництво». Нагадаємо, що вітчизняна правова наука надає декілька тлумачень поняття «процесуальне представництво»: як окремий самостійний інститут процесуального права; як процесуальну діяльність; і як процесуальні правовідносини [8, с. 261; 9, с. 340]. Ми підтримуємо думку тих учених, які розглядають процесуальне представництво як правовідносини, оскільки «правовідносини – це вид суспільних відносин, що виникають на основі права і учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [10, с. 226]. У цьому випадку саме складається така ситуація: представництво в суді виникає на основі норм права і носіями є учасники справи, що мають відповідні права та обов'язки.

Які ж види процесуального представництва на сьогодні закріплено в законодавстві? У ст. 58 ЦПК України 2017 р., яка називається «Участь у справі представника», зазначено, що «сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано

право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника». У попередніх редакціях Цивільного процесуального кодексу (ст. 38 ЦПК України 2004 р. та ст. 110 ЦПК УРСР 1963 р.) теж передбачалося, що особа може брати участь у цивільній справі особисто або через свого представника.

У юридичній літературі виділяють різні критерії для визначення видів представництва: за підставами виникнення (законне і добровільне), за ступенем необхідності (обов'язкове і необов'язкове), за інтересами осіб, яких представляють (представництво фізичних осіб, представництво юридичних осіб, представництво держави) [11; 9, с. 349–366] та ін.

Якщо ж аналізувати норми законодавства, то можна говорити, що до грудня 2017 р., коли набрав чинності ЦПК України 2017 р. в новій редакції, в законодавстві чітко виділяли два види представництва саме за критерієм підстави виникнення – законне (обов'язкове) і договірне (добровільне), які й нині передбачені у ст. 59 (законне представництво) та ст. 60, 61 (добровільне представництво, хоча стаття так не називається). Аналогічна ситуація передбачена у ГПК України (ст. 57 – законне представництво, ст. 58 та 59 – добровільне представництво) та КАС України (ст. 56 – законне представництво, ст. 57 та 58 – добровільне представництво).

Читаючи ж тепер ст. 58 ЦПК України, ст. 56 ГПК України та ст. 55 КАС України, можна стверджувати, що законодавець додав ще один вид представництва – самопредставництво. На нашу думку, вживання такого терміна не є правильним, оскільки одним із принципів цивільного процесу є принцип «процесуальної несумісності»; це означає, що особа не може в одному й тому самому процесі мати декілька процесуальних статусів. А тому особа не може бути одночасно і учасником справи, і своїм представником як учасника, це по-перше. І по-друге, представництво – це коли одна особа представляє іншу перед кимось/чимось. У цивільному процесі це представлення інтересів учасника справи перед судом. А учасник справи себе не представляє, а захищає/відстоює свої права. І в цьому разі важливим є словосполучення «брати участь», а не представляти себе в суді. Крім того, у літературі такий термін, як «самопредставництво», не вживається. Тому вважаємо неправильним закріплення в ЦПК України 2017 р. такого виду представництва, як «самопредставництво», оскільки це не відповідає сутності інституту представництва.

¹ Наприклад, у різних працях за редакцією відомого українського вченого-процесуаліста В. В. Комарова вживаються всі ці терміни. Зокрема, у підручнику «Курс цивільного процесуального права» (2011) вжито термін «процесуальне представництво», у книзі «Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України» (2012) – термін «судове представництво», а в підручнику «Цивільне процесуальне право України» (1999) – термін «представництво в суді».

Істотних змін зазнали норми всіх процесуальних кодексів стосовно того, хто може бути добровільним (договірним) представником, оскільки у ст. 131-2 Конституції України чітко вказано, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді [12]. Тому в ч. 1 ст. 60 ЦПК України 2017 р. закріплено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. Тобто тепер, за загальним правилом, будь-яка особа, як це було можливо за положеннями ЦПК України 2004 р., добровільним представником у суді не може бути.

Однак ч. 4 ст. 131-2 Конституції України передбачає, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в певних категоріях справ, зокрема щодо цивільного судочинства, наприклад, у трудових спорах, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

ЦПК України 2017 р. є тим законом, у якому реалізуються положення Конституції України і конкретизується питання щодо того, хто може бути представником у справах, що передбачені у ч. 4 ст. 131-2. Відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України 2017 р. договірним (добровільним) представником, окрім адвоката, ще може бути будь-яка особа, але за умови дотримання певних вимог у сукупності. По-перше, така особа повинна досягнути 18-річного віку, по-друге, мати повну цивільну процесуальну дієздатність. По-третє, не можуть бути представником особи, які виконують певні функції або займають певні посади (перелік визначений у ст. 61 ЦПК України 2017 р.). І остання умова, більш формальна – це належне оформлення повноважень представника.

Наступний момент, на який варто звернути увагу, – питання про те, *чи можливе процесуальне представництво у всіх видах провадження суду першої інстанції в цивільному судочинстві та по всіх категоріях справ?* Як відомо, у цивільному судочинстві передбачено наказне, позовне (загальне і спрощене) і окреме провадження. Щодо «самопредставництва» і законного представництва, то жодних сумнівів немає, що такі види представництва допускаються у всіх видах провадження, категоріях справ та, одразу додамо, інстанціях. Ці види представництва, особливо «самопредставництво», обмежити не можна, бо це є конституційне право. Стосовно ж договірному (добровільному) представництва, то, на нашу думку, не все так просто.

У ЦПК УРСР 1963 р. не було обмежень щодо представництва в суді по категоріях справ та видах провадження. ЦПК України 2004 р. встановлював

лише єдиний випадок, коли представництво не допускалося, – це справи про усиновлення (ч. 1 ст. 38). Хоча в літературі висловлювалася думка, що і в цій категорії справ можливе представництво, але лише за обов'язкової присутності в судовому засіданні заявника [13, с. 41].

На перший погляд ЦПК України 2017 р. теж не встановлює будь-яких обмежень щодо представництва по категоріях справ та видах провадження. Проте аналіз статей та застосування таких видів юридичного тлумачення, як філологічне (текстове) та системне, дає нам підстави сумніватися в можливості представництва у всіх видах проваджень у суді першої інстанції.

Отже, в частині першій ст. 58 ЦПК України 2017 р. вказуються особи, які можуть мати представника, а це сторона, третя особа та особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Ці учасники справи передбачені лише для позовного провадження, як загального, так і спрощеного (ч. 1 ст. 42 ЦПК України 2017 р.). Серед осіб, які можуть мати представника, не зазначені учасники, які є в наказному і окремому провадженні, а саме заявник та боржник, заявник та інші заінтересовані особи.

Порівнявши відповідні статті ЦПК України 2004 р. та ЦПК України 2017 р., можна говорити про текстувальну відмінність щодо представництва в різних видах проваджень. Зокрема, у ст. 38 ЦПК України 2004 р. прямо було вказано про можливість представництва в окремому провадженні. На сьогодні частина четверта ст. 294 ЦПК України 2017 р. сформульована таким чином: «Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб. Справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи». Отже, виходить, що лише справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі (а не навпаки), *може бути розглянута за участю представника*. І тоді виходить, що всі інші справи окремого провадження мають розглядатися виключно за особистої участі заявника і заінтересованих осіб. До такого висновку підштовхує відповідне формулювання статті. А, як наслідок, у разі подання заяви представником у порядку окремого провадження, має бути повернення заяви, оскільки заяву подала особа, що не мала на це права.

Щодо наказного провадження, то Г. О. Світлична висловлювала позицію про можливість представництва в наказному провадженні за ЦПК України 2004 р., незважаючи на те, що про це не зазначено в загальній статті про представництво

[13, с. 42]. І ми погоджуємося з її позицією, оскільки, з огляду на аналіз положень ст. 98 і 105 ЦПК України 2004 р., можна зробити висновок про можливість представництва в наказному провадженні. Аналогічний підхід був у судовій практиці, він полягав у тому, що представництво допускається в наказному провадженні [14].

Але чи змінилася ситуація, порівняно з ЦПК України 2004 р., у ЦПК України 2017 р.? Знову у ст. 58 ЦПК України 2017 р. не згадано про наказне провадження, ні про учасників справи, які діють у наказному провадженні. А тому варто звернутися до відповідних статей кодексу про наказне провадження. Ч. 2 ст. 160 ЦПК України 2017 р. передбачає, що «із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб». Про представника у ст. 160, як ми бачимо, нічого не сказано. У цьому випадку можна було б зробити висновок, що представництво в наказному провадженні теж неможливе. Однак уже у п. 3 ч. 2 ст. 163 (Форма і зміст заяви про видачу судового наказу) та п. 3 ч. 3 ст. 170 (Форма і зміст заяви про скасування судового наказу та строки її подання) ЦПК України 2017 р. вказано, що в заяві повинно обов'язково бути зазначено ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника/боржника, якщо заяву подає представник. Оскільки в цьому випадку застосовується загальний термін «представництво», то можна зробити висновок, що добровільне представництво у справах наказного провадження в цивільному процесі можливе.

Тепер щодо представництва в певних категоріях справ. Як уже зазначено вище, якщо у ЦПК України 1963 р. не було жодних обмежень щодо будь-яких категорій справ, то у ЦПК України 2004 р. обмеження вже були щодо справ про усиновлення. І в ЦПК України 2017 р. вже знову не передбачено таких обмежень. Однак, на нашу думку, такі обмеження є доцільними, зокрема у справах про усиновлення, визначення місця проживання дитини, розлучення, встановлення та позбавлення батьківських прав. Такий підхід спричинений особливостями таких справ.

Пригадаємо, чому свого часу було обмеження щодо представництва в справах про усиновлення. Суддя певним чином, поглянувши на осіб, які мали намір усиновити дитину, мав переконатися в тому, що дитина справді потрапить у хорошу сім'ю. Аналогічної думки дотримуються Я. П. Зейкан та В. В. Ігнатенко [15, с. 94].

Стосовно ж інших категорій справ, то, можливо, також варто подивитися на учасників. Наприклад, у справах про розлучення судді надається

право встановити строк для примирення і відповідно обов'язок зупинити провадження. Якщо в розгляді справи не братимуть участі особи, що мають намір розлучитися, і не будуть заслухані їхні пояснення, то суддя не зможе зрозуміти, чи надавати їм строк для примирення. У п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11 зазначено, що «сімейне законодавство не передбачає можливості розірвання шлюбу представником одного з подружжя або їх обох за довіреністю останніх, а правила ЦК про представництво, довіреність і доручення на ці правовідносини не поширюються» [16]. Хоча в постанові йдеться про ЦК, а не ЦПК, однак пропонуємо в цьому випадку застосувати аналогію та у справах про розлучення передбачити обов'язкову участь у судових засіданнях учасників справи. Подібні аргументи щодо необхідності обов'язкової участі в судовому засіданні учасників справи, а тому й певне обмеження представництва в пропонованих вище категоріях справ, так само можна навести. Подібної позиції дотримуються й інші вчені [15, с. 95].

Отже, положення щодо представництва у ЦПК України 2017 р. зазнали змін, які пов'язані зі змінами до Конституції України. Крім того, відбулася уніфікація норм про представництво в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, що, безумовно, є позитивним.

Вважаємо, що норми ЦПК України 2017 р. щодо договірного представництва на сьогодні прописані таким чином, що його застосування можливе в наказному і позовному провадженні (загальному і спрощеному). В окремому провадженні можливе лише самопредставництво і законне представництво, що, на нашу думку, не є доцільним. А тому є потреба у внесенні відповідних змін у ЦПК України. Зокрема, пропонується частину першу ст. 58 ЦПК України викласти таким чином: «Учасники справи можуть брати участь у судовому процесі особисто та (або) через представника в справах наказного, позовного (загального і спрощеного) і окремого провадження».

Крім того, вважаємо за доцільне обмежити представництво в певних категоріях справ: усиновлення, визначення місця проживання дитини, розлучення, встановлення та позбавлення батьківських прав. Але обмеження мають стосуватися не позбавлення права мати представника у справі, а зобов'язання в цих категоріях справ учасникам справи обов'язково брати участь у судових засіданнях.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України : в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2017. – № 48. – Ст. 436.
2. Господарський процесуальний кодекс України : в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2017. – № 48. – Ст. 436.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2017. – № 48. – Ст. 436.
4. Курило М. П. Етапи становлення представництва як міжгалузевого процесуального інституту [Електронний ресурс] / М. П. Курило // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 4, т. 1. – Режим доступу: gero.sau.sumu.ua/bitstream/123456789/23_80/1/Cурило_стаття.pdf. – Назва з екрана.
5. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 р. [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1501-06/page3>. – Назва з екрана.
6. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06/page3>. – Назва з екрана.
7. Дубчак Н. С. Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками [Електронний ресурс] / Н. С. Дубчак // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64_094/14-Dubchak.pdf?sequence=1. – Назва з екрана.
8. Цивільне процесуальне право України : підручник / М. М. Ясинюк, М. П. Курило, О. В. Кіряк, Ю. В. Білоусов, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. М. М. Ясинюка. – Київ : Алерта, 2016. – 576 с.
9. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
10. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
11. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 [Електронний ресурс] / Павлуник Ігор Анатолійович. – Київ, 2002. – 19 с. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/147018>. – Назва з екрана.
12. Конституція в редакції від 15.03.2016 р. [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran4761#n4761> (дата звернення: 09.04.2018). – Назва з екрана.
13. Світлична Г. О. Новели інституту представництва в цивільному судочинстві: проблеми теорії та правозастосування / Г. О. Світлична // Актуальні питання цивільного та господарського права : науково-практичний журнал. – 2007. – № 1 (2). – С. 41–47.
14. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» від 23.12.2011 р. № 14 [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11?nreg=v0014740-11&find=1&text=%EF%F0%E5%E4%F1%F2&x=0&y=0>. – Назва з екрана.
15. Зейкан Я. П. Представництво у цивільному процесі [Електронний ресурс] / Я. П. Зейкан, В. В. Ігнатенко // Юридичний вісник. – 2017. – № 1 (42). – С. 92–97. – Режим доступу: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Naikovij_jurnal/2017/statji_n_142_2017/15.pdf. – Назва з екрана.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21.12.2007 р. № 11 [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>. – Назва з екрана.

Roksolana Khanyk-Pospolitalak

REPRESENTATION IN THE CIVIL PROCESS UNDER THE NEW CIVIL PROCEDURE

The article addresses the representation in the court, which is one of the main institutions of the Civil Procedural Law. The article analyzes the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine in the wording of 2017 of procedural representation. The genesis of this institute in the Civil Process of Ukraine, starting with the Civil Code of the USSR of 1963, is briefly reviewed. The provisions of procedural representation in different types of proceedings are compared, in particular with economic and administrative ones. On the basis of this it is noted that there was a unification of the rules of representation, which is positive in terms of the practice of applying these provisions of the law. Also the author indicates the terminology and definitions used in this institute as applied in literature and legislation; analyzes the provisions of the Code regarding the types of procedural representation and accordingly indicates that the legislation introduced, along the traditional types of representation (legal and voluntary), another type of representation – self-representation. The article focuses on the possibility of applying procedural representation in different types of proceedings – the ordering proceedings, litigation (claim) and separate proceedings, and certain categories of cases. It is noted that at present, the legislator does not foresee any restrictions of the application of the institution of representation in any categories of cases, as it was in the CPC of Ukraine of 2004. Concerning the same types of proceedings, it is concluded that the institution of representation is applicable to cases of ordered and claim (general and simplified) proceedings. But in the cases of separate proceedings, this institution cannot be applied at this time.

Keywords: proceedings, procedural representation, representation in court, civil proceedings, self-representation, legal representation, contractual representation.

Матеріал надійшов 10.04.2018